

BELLETEN

Cilt: XX

Nisan 1956

Sayı : 78

ANADOLU'NUN KALKOLİTİK VE BAKIR ÇAĞI
SEKENESİNDE ÜÇÜNCÜ BÜYÜK AZI DİŞLERİNİN
ÇIKIŞ ZAMANI

Prof. Dr. MUZAFFER ŞENYÜREK

Ankara Üniversitesi Paleoantropoloji Kürsü Profesörü

Bundan evvel Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı hakkında daimi dişlerin (dentes permanentes) çıkış sırası üzerinde yayımladığım bir araştırmada üçüncü büyük azı dişlerinin çıkış zamanından da bahsetmiştim.¹ Bu etüdümdede 20-22 yaşları arasındaki 17 fertten 16'sında üçüncü büyük azı dişlerinin (akıl dişleri) çıkışlarını tamamlamış olmasından Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı halkının ekserisinde bu dişlerin yirmi yaşından önce çıktığı sonucunu çıkarmıştım.² Bu etüdüm yayımlandıktan sonra Yazılıkaya'da (Midas şehri) bulunan iskeletler üzerinde çalışmağa başladım.³ Yazılıkaya'da bu-

¹ Şenyürek, M. Order of eruption of the permanent teeth in the Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia. Belleten, cilt XX, sayı 77, 1956, s. 1-28.

² Şenyürek, 1956, s. 21.

³ Yazılıkaya'da tunel dahilinde muahhar Frig çağı çanak çömleğini ihtiva eden toprak içinde bulunmuş olan bir alt çene diğer daimi dişlerin çıkış sırası hakkında bilgi vermektedir. Bu alt çenede ikinci büyük azı dişleri her iki tarafta da çıkmış olduğu halde, sağ ve sol ikinci küçük azı dişleri henüz daha çıkmamıştır. Ayrıca Bakır çağına ait olan Aa numaralı alt çenede birinci büyük azı dişinin margo alveolaris'in hemen altında durmasına mukabil birinci daimi kesici dişler birinci süt kesicilerinin altında derin bir şekilde gömülmüştür.

Bu münasebetle bu iskeletleri incelemek üzere bana göndermiş olan Yazılıkaya hafriyat heyetine ve Doçent Dr. Halet Çambel'e teşekkür ederim.

lunan ve Bakır çağına ait olan iki genç fertte (No. V ve C-2) üçüncü büyük azı dişlerinin çıkmış olduğunu müşahede ettiğimden, bu konuyu yeniden incelemeyi faydalı buldum.

V Numaralı İskelet: Muhafaza edilen os coxae parçalarının morfolojisi burada erkek bir ferdin bahis konusu olduğunu göstermektedir. Kafatasında synchondrosis sphenoccipitalis kapanmamıştır. Sutura sagittalis, sutura coronalis ve sutura lambdoidea kafatasının hem dış ve hem de iç yüzünde tamamen açıktır. Humerus'un alt epiphysis'i ile epicondylus medialis'i, radius'un ⁴ üst epiphysis'i, bir os metacarpale'in alt epiphysis'i ve ele ait bir phalanx prima'nın üst epiphysis'i henüz daha diaphysis ile birleşmemiştir. Femur'un baş (caput femoris), büyük trochanter (trochanter major) ve küçük trochanter (trochanter minor) kısımlarındaki epiphysis'ler de açıktır. ⁵ Kürek kemiğinde (scapula) cavitas glenoidalis'in üstünde görülen kaba bir satıh sous-coracoïdien unsurun henüz daha birleşmediğini göstermektedir. Os coxae'de crista iliaca üzerindeki epiphysis kayıp olmakla beraber, bunun kapanmadığı açıkça görülmektedir. Tuber ischiadicum'u örten epiphysis teşekkül etmiş, fakat, sağ tarafta kenarının küçük bir kısmının istisnasıyla, birleşmemiştir. Ulna'da olecranon'un üst kısmını teşkil eden epiphysis büyük ölçüde kapanmıştır. ⁶ Yalnız arka tarafta müşahede edilen bir çatlak bu epiphysis'in kapanışını tamamlamadığını göstermektedir. Flecker'in erkeklerde epiphysis'lerin kapanışı için verdiği rakamlara göre, bu iskelet takriben 16 yaşında bir ferde aittir.⁷

Bu iskelette sağ maxilla'nın bir kısmı ile alt çenenin büyük bir kısmı muhafaza edilmiştir. Sağ maxilla'nın ikinci küçük azı dişinin gerisinde kalan kısmı kırık olduğundan ve ikinci ve üçüncü büyük azı dişleri de muhafaza edilmemiş bulunduğundan, üst üçüncü büyük azı dişinin çıkıp çıkmadığı bilinmemektedir. Alt çenenin sol ikinci küçük azı dişinin gerisinde kalan kısmı kırıktır, fakat sağ yarısı tam olarak muhafaza edilmiştir. Bu alt çene'de birinci sağ kesici dişle sol ikinci

⁴ Radius'un alt kısmı kayıptır.

⁵ Femur'un alt kısmı kayıptır.

⁶ Ulna'nın alt kısmı kayıptır.

⁷ Bak Flecker, H. Time of appearance and fusion of ossification centers as observed by roentgenographic methods. The American Journal of Roentgenology and Radium Therapy, cilt 47, sayı 1, 1942, s. 97-159.

kesici diş , sağ ve sol köpek dişleri, sağ ve sol birinci ve ikinci küçük azı dişleri ve sağ birinci, ikinci ve üçüncü büyük azı dişleri yerlerinde muhafaza edilmiştir (Bak resim 1). Sol birinci kesici dişle sağ ikinci kesici diş ölümden sonra kaybolmuştur. Mamafih, ölümden sonra düşmüş olan sol birinci büyük azı dişi muhafaza edilmiştir.

Sağ alt üçüncü büyük azı dişi çıkmıştır. Görünüşe göre bu diş ölümden az bir zaman önce çıkmıştır. Alt çenenin sol yarısının arka kısmı kayıp olduğundan sol üçüncü büyük azı dişinin çıkıp çıkmadığı bilinmemektedir.

C - 2 Numaralı İskelet : Kafatası kemiklerinin ve postcranial kemiklerin morfolojisi bu iskeletin erkek bir ferde ait olduğunu göstermektedir. Kafatasında sutura sagittalis'in pars bregmatica kısmı ile kısmen muhafaza edilen pars verticis'i ve sutura coronalis'in muhafaza edilen pars bregmatica ve pars complicata kısımları hem dış ve hem de iç yüzde tamamen açıktır. Bu kafatasında kafakemiği (os occipitale) kayıptır.

Femur'un alt epiphysis'i ile tabia'nın üst ve alt epiphysis'leri henüz daha diaphysis ile kaynaşmamıştır. ⁸ Sağ ve sol calcaneus'un tuber calcanei kısmında bulunan epiphysis büyük ölçüde kapanmıştır. Bu epiphysis yalnız üst tarafta açıktır. Sol birinci os metatarsale'in üst epiphysis'i de büyük ölçüde kapanmıştır. Yalnız üst-iç köşede bulunan kısa bir çatlak bu epiphysis'in tamamen kapanmamış olduğunu göstermektedir. Flecker'in erkekler için verdiği rakamlara göre, bu iskelet takriben 17 yaşında bir ferde aittir. ⁹

Elimizde bu ferde ait 24 münferit diş vardır. Üst büyük azı dişleri arasında yalnız sol üçüncü büyük azı dişi noksandır. Alt büyük azılar'dan sağ ve sol birinci büyük azı dişleri ile sağ ikinci büyük azı dişi muhafaza edilmiştir. Üç köklü olan sağ üst üçüncü büyük azı dişinde kökler inkişaflarını yarı yarıya tamamlamıştır. Köklerin durumu bu dişin taç (corona dentis) kısmının mühim bir kısmının diş çukurundan dışarıya çıkmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca sağ üst ikinci büyük azı dişinin taç kısmının arka yüzünde mine hattı ile çiğneme sathı arasındaki mesafenin takriben ortasında küçük bir temas yüzü müşahede edilmektedir. Bu temas yüzü sağ üst üçüncü büyük azı dişinin mühim bir kısmının çıkmış olduğuna delildir. Sol üst ikinci büyük

⁸ Sağ ve sol Femur'un üst kısmı kayıptır.

⁹ Bak Flecker , 1942.

azı dişinin arka yüzünün takriben ortasında yine küçük bir temas yüzü mevcuttur. Bu temas yüzü kayıp olan sol üst üçüncü büyük azı dişinin de mühim bir kısmının çıkmış olduğunu göstermektedir. Sağ alt ikinci büyük azı dişinin arka yüzünde ve çığneme sathının biraz altında da küçük bir temas yüzü görülmektedir. Bu temas yüzü kayıp olan sağ alt üçüncü büyük azı dişinin hiç olmazsa en büyük kısmının çıkmış olduğuna delildir. Sağ alt ikinci büyük azı dişindeki temas yüzünün çığneme sathına üst ikinci büyük azı dişlerinde görülen temas yüzlerinden daha yakın olması sağ alt üçüncü büyük azı dişinin üst üçüncü büyük azı dişlerinden daha evvel veya daha hızlı çıkmış olduğuna işaret etmektedir. Sol alt ikinci büyük azı dişi kayıp olduğundan, sol alt üçüncü büyük azı dişinin çıkış durumu hakkında birşey söyleyemeyeceğim.

Bundan evvelki etüdümdede Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı halkına ait iskeletler arasında 20-22 yaşları arasında bulunan 17 kafatasının 16'sında üçüncü büyük azı dişlerinin çıkmış olduğunu bildirmiştim.¹⁰ 20-22 yaşları arasında bulunan bu iskeletlerde ve yine Bakır çağına ait olan V ve C-2 numaralı Yazılıkaya kafataslarında görülen durum, Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı halkının hiç olmazsa büyük bir ekseriyetinde üçüncü büyük azı dişlerinin yirmi yaşından önce çıktıklarını göstermektedir.

Mezolitik çağda kuzey-batı Afrika'da yaşamış olan Afalou halkında da üçüncü büyük azı dişlerinin çok erken çıktıkları bilinmektedir.¹¹ Yine Mezolitik çağda batı Avrupa'da Téviec adasında yaşamış olan insanların, görünüşe göre, hiç olmazsa bir kısmında üçüncü büyük azı dişleri nisbeten erken bir çağda çıkmıştır.¹² Böylece, Afalou ve Téviec insanların ve Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı halkında üçüncü büyük azı dişlerinin nisbeten erken çıktıklarını görüyoruz.

¹⁰ Bak Şenyürek, 1956, s. 21. Bahsi geçen iskelette (Kumtepe no. 2) sol alt akıl dişi teşekkül etmemiştir (Tafsilat için bak Şenyürek, 1956, s. 5).

¹¹ Bak Arambourg, C., Boule, M., Vallois, H. ve Verneau, R. Les grottes paléolithiques des Beni-Segoual (Algérie). Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine, Mémoire 13, Paris, s. 146.

¹² Bak Péquart, Marthe ve Saint-Just, Boule, M. ve Vallois, H. Téviec, station-nécropole mésolithique du Morbihan. Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine, Mémoire 18, Paris, s. 138; Şenyürek, M. A review of the order of eruption of the permanent teeth in fossil hominids. Belleten, cilt XIX, sayı 76, 1955, s. 434.

Suk Güney Afrika'da yaşamakta olan Zulu'ların çok büyük bir ekseriyetinde üçüncü büyük azı dişlerinin yirmi yaşından önce çıktıklarını tesbit etmiştir.¹³ Diğer taraftan bugünkü beyaz insanların mühim bir kısmında üçüncü büyük azı dişlerinin çıkışının yirmi yaşından sonraya kadar geciktiği bilinmektedir.¹⁴

Bu münasebetle, bugünkü Türklerde üçüncü büyük azı dişlerinin çıkış zamanı üzerinde yapmakta olduğum bir araştırmadan burada kısaca bahsetmeyi faydalı buluyorum. Bu güne kadar Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde 239 erkek ve kız öğrencide üçüncü büyük azı dişlerinin çıkış durumunu incelemiş bulunuyorum. Bugüne kadar elde edilen neticeler ilişik tabloda gösterilmiştir.

Bu tablo 17 yaşından yukarıya doğru hiçbir üçüncü büyük azı dişi çıkmamış olan öğrencilerin yüzdesinin azaldığını ve buna mukabil dört üçüncü büyük azı dişi de çıkmış veya çıkış halinde olanların yüzdesinin arttığını göstermektedir. Yine bu tabloda yirmi yaşından küçük olan öğrencilerin yüzde 36.7—55.5'inde ve 20-22 yaşları arasındakilerin yüzde 23'ünde henüz daha hiçbir azı dişinin çıkmamış olduğu görülmektedir. Bu konuda yapmakta olduğum araştırmalar henüz daha bitmemiştir ve tamamlandıktan sonra tafsilâtlı bir şekilde yayımlanacaktır. Mamafih, şimdiki küçük seri dahi bugünkü Türklerin

¹³ Bak Suk, V. Eruption and decay of the permanent teeth in Whites and Negroes, with comparative remarks on other races. American Journal of Physical Anthropology, cilt II, sayı 4, 1919, s. 360-362.

Bean de (Bean, R. B. The stature and the eruption of the permanent teeth of American, German-American and Filipino children. Deductions from the measurements and examination of 1445 Public School children in Ann Arbor, Michigan, and 776 in Manila, P. I. The American Journal of Anatomy, cilt 17, 1914-1915, s. 132) bugünkü Filipinlilerde üçüncü büyük azı dişlerinin çıkış zamanı hakkında şöyle demektedir: "The third molars begin to appear in the Filipinos at the age of 13, and from 61 per cent to 83 per cent of the third molars have erupted in the Filipinos at the age of 20 and over."

¹⁴ Bugünkü beyazlarda üçüncü büyük azı dişlerinin çıkış zamanı için bak: Broca, P. Instructions craniologiques et craniométriques. Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, cilt II, seri 2, 1875, s. 131; Broca, P. Instructions relatives à l'étude anthropologique du système dentaire. Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris, 1879, s. 136-138; Magitot, Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris, 1879, s. 156; Bean, 1914-1915, s. 132; Suk, 1919, s. 369-370; Hellman, M. Our third molar teeth, their eruption, presence and absence. Dental Cosmos, cilt 78, 1936, s. 750-762

mühim bir kısmında üçüncü büyük azı dişlerinin yirmi yaşından sonra çıktığına işaret etmektedir.

Üçüncü büyük azı dişlerinin Afalou ve Téviéc insanlarında ve Anadolu'nun Kalkolitik ve Bakır çağı sakinlerinde nisbeten erken görünmesine mukabil bugünkü beyazların mühim bir kısmında yirmi yaşından sonra çıkması son 4000 sene içinde beyazlarda üçüncü büyük azı dişlerinin çıkışında bir gecikmenin vukubulduğunu göstermektedir.

T A B L O

Bugünkü Türklere üçüncü büyük azı dişlerinin çıkışı
(Parantez içindeki rakamlar yüzdelerdir)

Yaş	İncelenen fertlerin sayısı	Hiçbir üçüncü büyük azı dişi çıkmamıştır	1-3 üçüncü büyük azı dişi çıkmış veya çıkmaktadır	4 üçüncü büyük azı dişi çıkmış veya çıkmaktadır
17	9	5 (55.55)	3 (33.33)	1 (11.11)
18	22	11 (50.00)	8 (36.36)	3 (13.63)
19	49	18 (36.73)	17 (34.68)	14 (28.57)
20 - 21 - 22	87	20 (22.98)	30 (34.48)	37 (42.52)
23 - 24 - 25	43	6 (13.95)	13 (30.23)	24 (55.81)
26-X	29	2 (6.89)	11 (37.93)	16 (55.17)